

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

2.1 Εισαγωγή

Η μέχρι σήμερα τουριστική ανάπτυξη έχει αναλυθεί, περιγραφεί και εξηγηθεί κάτω από την επίδραση της κυρίαρχης ιδεολογίας της οικονομίας της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, ο τουρισμός, στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες, λειτουργεί ως μηχανισμός ανακατανομής του παγκόσμιου πλούτου, καθώς ένα μεγάλο τμήμα του μετατοπίζεται από τις βιομηχανικά αναπτυγμένες περιοχές του κόσμου στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, που, κατά κανόνα, είναι περιοχές προορισμού των τουριστών.

Η τουριστική ανάπτυξη από θεωρητική σκοπιά καλύπτει τις οικονομικές, κοινωνικές, κοινωνιολογικές, περιβαλλοντικές και ψυχολογικές πτυχές του τουριστικού φαινομένου. Αυτό οδηγεί στην ανάγκη για διεπιστημονική προσέγγιση των διαφόρων θεωρητικών και εμπειρικών λειτουργιών του τουρισμού.

Η οικονομική θεωρία χρησιμοποιείται ως μέσο για την εκτίμηση του εύρους και της σκοπιάς των θεμάτων της πολυδιάστατης τουριστικής ανάπτυξης. Η προσπάθεια αναζήτησης των οικονομικών θεωριών που *per se* ερμηνεύουν την εξελικτική δραστηριότητα του τουριστικού φαινομένου είναι ουσιαστική παράμετρος για τον προσδιορισμό των παραγόντων που επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη και πολιτική.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστούν οι κλασικές και νεοκλασικές οικονομικές προσεγγίσεις που σχετίζονται με τα κοινωνικά συστατικά, καθώς και το σύστημα αξιών και προτιμήσεων που θέτει η παγκόσμια κοινωνία για την

εξέλιξη του τουριστικού φαινομένου, τα οποία καθορίζουν την έννοια και το περιεχόμενο της τουριστικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης.

2.2 Ο τουρισμός και οι θεωρίες της κατανάλωσης

Ο όρος **κατανάλωση** χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τη χρήση που κάνουν οι άνθρωποι σε αγαθά και υπηρεσίες που συνήθως παράγονται και πωλούνται με σκοπό το κέρδος. Η μαζική κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών σχετίζεται με τη μεταπολεμική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη στις δυτικές κοινωνίες, όπου το βασικό κίνητρο ήταν η παραγωγή τους για το ευρύ κοινό. Η κατανάλωση στις σύγχρονες μητροπόλεις, αλλά και στις αστικές πόλεις, προκαλεί μια εκτεταμένη και ριζική αναδιάρθρωση όλων των χωρικών δομών και ενισχύει τη μεγέθυνση της ποσότητας των αγαθών που εισβάλλουν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων (Paolucci, 2001:46-47).

Από τη δεκαετία του 1970, πολλές χώρες άλλαξαν το καταναλωτικό τους πρότυπο, εξαιτίας των αλλαγών που προήλθαν τόσο από την παγκόσμια οικονομική συγκυρία όσο και από τη μεταβολή της πολιτικής τους ιδεολογίας. Ακόμα, οι αλλαγές στον τρόπο εργασίας και στο καθεστώς της βιομηχανικής οργάνωσης οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές στον ρυθμό παραγωγής και κατανάλωσης, καθώς και στη συσσώρευση του κεφαλαίου για την ανάπτυξη νέων μορφών παραγωγικών δραστηριοτήτων στις οικονομίες της ελεύθερης αγοράς.

Οι εξελίξεις στη **θεωρία της αναψυχής** που προήλθαν από τις επιστημονικές απόψεις των Doyal και Gough (1991), με την ανάπτυξη της **θεωρίας των παγκόσμιων αναγκών** (theory of universal human needs),¹ προσδιό-

1. Οι Doyal και Gough υποστηρίζουν ότι οι παγκόσμιες ανάγκες συνίστανται, κυρίως, στην «υγεία» και την «προσωπική αυτονομία». Η «υγεία» αναφέρεται στην οργανική υγεία, η οποία συμπίπτει με τις χαμηλότερες τάξεις στην ιεραρχία του Maslow και έχει σχέση με βασικό δικαίωμα του ατόμου και όχι με μια απλή επιθυμία. Η «προσωπική αυτονομία» σημαίνει ότι το άτομο, για να είναι άνθρωπος, πρέπει να μπορεί να αποτελέσει ένα ικανό και αξιοπρεπές μέλος αυτής της κοινωνίας. Αυτό συνεπάγεται ότι πρέπει να είναι μορφωμένο, τουλάχιστον, στο ελάχιστο επίπεδο που απαιτείται για τη σχετική κοινωνία και να είναι διανοητικά υγιές και ικανό να εξασκήσει συγκεκριμένα αστικά και πολιτικά δικαιώματα. Η σειρά των παραπάνω αναγκών είναι μάλλον βασισμένη σε «αξίες», παρά σε «βιολογικές» ανάγκες. Οι ανάγκες αυτές μπορούν να γίνουν αποδεκτές ή να απορριφθούν από άτομα, ομάδες ή οργανισμούς. Όταν γίνουν αποδεκτές, τότε είναι στην εφαρμογή τους παγκόσμιες ανάγκες. Στην πραγματικότητα, οι ανάγκες

ρισαν, κατά κάποιον τρόπο, τη μετατόπιση των ανθρώπων από το καθεστώς της μαζικής κατανάλωσης και της έντονης αφοσίωσης στην κοινωνική ευημερία, στο καθεστώς της συσσώρευσης κεφαλαίων, όπου αναπτύσσονται νέες εξειδικευμένες μορφές κατανάλωσης (Λαγός, 2005:152-154).

Η εξέταση του τουρισμού σε σχέση με τη **θεωρία της κατανάλωσης** στηρίζεται στην άποψη ότι ο διεθνής² και ο εγχώριος τουρισμός³ είναι μια ιδιαίτερα διαμορφωμένη ιδιωτική κατανάλωση στην εθνική οικονομία, δηλαδή αποτελεί την «τουριστική κατανάλωση», που είναι μία συγκεκριμένη αναλυτική κατηγορία του οικονομικού κυκλώματος (Ζαχαράτος, 1986:47). Στο πλαίσιο αυτής της άποψης, η τουριστική ζήτηση θεωρείται ότι είναι τμήμα της συνολικής ζήτησης σε μια οικονομία. Κατά συνέπεια, η εξέταση των προσδιοριστικών παραγόντων των δύο βασικών στοιχείων της τουριστικής ζήτησης, δηλαδή της τουριστικής ζήτησης για κατανάλωση και επένδυση, αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για τον καθορισμό του ύψους της συνολικής τουριστικής ζήτησης.

Η εξέταση της **τουριστικής καταναλωτικής ζήτησης** θεωρητικά καλύπτεται από δύο πεδία οικονομικών προσεγγίσεων:

- (i) Τη *μικροοικονομική θεώρηση*, που διερευνά τη συμπεριφορά και τα χαρακτηριστικά του τουρίστα-καταναλωτή, καθώς και τον προσδιορισμό της ατομικής και αγοραίας καμπύλης ζήτησης αυτού για ένα τουριστικό αγαθό ή μια τουριστική υπηρεσία.
- (ii) Τη *μακροοικονομική θεώρηση*, που διερευνά τους παράγοντες που προσδιορίζουν την τουριστική κατανάλωση στο πλαίσιο της συνάρτησης κατανάλωσης, δηλαδή της σχέσης μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης, όπως αυτή καθορίζεται από τη μακροοικονομική θεωρία της κατανάλωσης.

Η θεωρία της κατανάλωσης επιτρέπει να εντάξουμε τον τουρισμό ως μια συγκεκριμένη αναλυτική κατηγορία της εθνικής οικονομίας μέσα στο σύστημα των εθνικών λογαριασμών. Η θεωρητική αυτή αντιμετώπιση του τουρισμού

που προέκυψαν από τη μελέτη των Doyal και Gough είναι κοντά στα ανθρώπινα δικαιώματα (Λαγός, 2005:153).

2. Ο διεθνής τουρισμός (international tourism) περιλαμβάνει τον εξερχόμενο τουρισμό (outbound tourism) και τον εισερχόμενο τουρισμό (inbound tourism).

3. Ο εγχώριος τουρισμός (domestic tourism) περιλαμβάνει τους κατοίκους μιας χώρας, που ταξιδεύουν εντός αυτής.

επαναπροσδιορίζει την οικονομική του φύση και αντιμετωπίζει την τουριστική δραστηριότητα ως μια ιδιαίτερα διαμορφωμένη κατανάλωση. Ακόμα, επιτρέπει τη διαμόρφωση της αναγκαίας διασύνδεσης αυτής με την παραγωγική βάση της οικονομίας και τη διερεύνηση των επιδράσεων που ασκεί η τουριστική δαπάνη στην εθνική και περιφερειακή οικονομία.

2.2.1 Ο τουρισμός και η μικροοικονομική θεωρία της κατανάλωσης

Στις **θεωρίες της συμπεριφοράς του καταναλωτή**, ο μεμονωμένος καταναλωτής προβαίνει στην εκλογή εκείνου του συνδυασμού των αγαθών που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του, υπό τον περιορισμό του εισοδήματός του και με δεδομένες τις τιμές των αγαθών.⁴

Η μελέτη της συμπεριφοράς του καταναλωτή καλύπτεται από τη μικροοικονομική θεώρηση με τις παρακάτω τρεις θεωρίες:

- (i) *Θεωρία της απόλυτης χρησιμότητας* (cardinal utility).
- (ii) *Θεωρία της τακτικής χρησιμότητας* (ordinal utility).
- (iii) *Θεωρία της αποκαλυφθείσας προτίμησης* (revealed preference).

Απώτερος σκοπός των παραπάνω θεωριών είναι να εξηγήσουν τον νόμο της ζήτησης μέσω της συμπεριφοράς του καταναλωτή.

Οι θεωρητικές αυτές προσεγγίσεις χρησιμοποιούνται και από την τουριστική ανάλυση για τον προσδιορισμό των παραγόντων της συμπεριφοράς του τουρίστα-καταναλωτή και για την εκτίμηση της ατομικής και αγοραίας καμπύλης τουριστικής ζήτησης για ένα συγκεκριμένο τουριστικό προϊόν. Συνεπώς, η τουριστική κατανάλωση, από την πλευρά της μικροοικονομικής θεώρησης, άπτεται του γενικού προβλήματος των ιεραρχημένων αναγκών, ως προσδιοριστικών παραγόντων των μεταβολών της καταναλωτικής διάρθρωσης (consumption structure).

Στο πλαίσιο της μικροοικονομικής θεωρίας της κατανάλωσης, η τουριστική ζήτηση μπορεί να ερμηνευτεί με βάση την επιδίωξη για μεγιστοποίηση της χρησιμότητας ενός ατόμου ή νοικοκυριού που υπόκειται σε περιορισμούς ως προς το εισόδημα αυτού και με την προϋπόθεση ότι έχει απόλυτη πληροφόρηση.

4. Η θεωρία της ατομικής κατανάλωσης εκτίθεται συνοπτικά από τους Hicks (1946:1-30) και Stigler (1950:307-324).

Σύμφωνα με τη **μικροοικονομική νεοκλασική θεωρία**, ο καταναλωτής κατανέμει το διαθέσιμο εισόδημά του για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών, που διατίθενται σε δεδομένες τιμές, προκειμένου να απολαύσει τη μέγιστη δυνατή χρησιμότητα από τη συνολική ποσότητα των καταναλωθέντων αυτών αγαθών και υπηρεσιών. Για τον σκοπό αυτό, ο καταναλωτής θα πρέπει να έχει πλήρη γνώση όλων των δυνατών συνδυασμών των αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και την ικανότητα να αξιολογεί και να ιεραρχεί τα αγαθά αυτά.

Η συνάρτηση χρησιμότητας παρέχει μια πλήρη γνώση για τη χρησιμότητα που προσφέρεται από την κατανάλωση των διαφόρων αγαθών και υπηρεσιών. Η ατομική ζήτηση για τουρισμό προέρχεται από μια εισοδηματική κατανομή, η οποία μπορεί να μεγιστοποιήσει τη χρησιμότητα. Η ζήτηση του τουρίστα-καταναλωτή, για κάθε τουριστικό αγαθό και κάθε ειδική τουριστική υπηρεσία, είναι μια συνάρτηση όλων των τιμών και του εισοδήματος του καταναλωτή, με την προϋπόθεση ότι ο ελεύθερος χρόνος αυτού είναι σταθερός και δεδομένος.

Διαχρονικά έχουν αναπτυχθεί διάφορα εναλλακτικά συστήματα ζήτησης, για να εκτιμηθεί ποσοτικά η τουριστική ζήτηση. Ένα από τα πλέον γνωστά συστήματα ζήτησης, που ονομάζεται *σύστημα γραμμικής δαπάνης* αναπτύχθηκε από τον R. Stone (1954).

Μια άμεση εφαρμογή αυτού του συστήματος της ζήτησης παρουσιάζεται στις εργασίες των O'Hagan, Harrison (1984) και Smeral (1988).

Μέσα στο πλαίσιο του υποδείγματος της μικροοικονομικής νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας η τουριστική ζήτηση μπορεί να ενσωματωθεί με τον ακόλουθο τρόπο (Smeral, 1989:113):

$$D_{ij} = f(p_{ij} \dots p_{nj}, Y_j)$$

⋮

$$D_{nj} = f(p_{ij} \dots p_{nj}, Y_j)$$

όπου:

$D_{ij} \dots D_{(n-2)j}$ = ζήτηση για μη τουριστικά καταναλωτικά αγαθά στη χώρα j.

$D_{(n-1)j}$ = εγχώρια κατανάλωση των τουριστικών υπηρεσιών από τη χώρα j.

D_{nj} = αλλοδαπή τουριστική κατανάλωση από τη χώρα j.

$p_{ij} \dots p_{(n-2)j}$ = τιμές των μη τουριστικών καταναλωτικών αγαθών στη

χώρα j (εκφραζόμενη ως μονάδα ενός ενιαίου διεθνούς νομίσματος).

$p_{(n-1)j}$ = τιμές των εγχώριων τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών σε μονάδες ενός ενιαίου διεθνούς νομίσματος στη χώρα j .

p_{nj} = τιμές των αλλοδαπών τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών σε μονάδες ενός ενιαίου διεθνούς νομίσματος για τη χώρα j με

$$P_{nj} = \sum_{k=1}^j g_k p_{(n-1)k} \quad \text{όπου} \quad g_k = \frac{D_{nj k}}{D_{nj}}$$

$$\text{και} \quad \sum_{k=1}^j g_k = 1 \quad \text{όπου} \quad j \neq k$$

Y_j = διαθέσιμο εισόδημα σε μονάδες ενός ενιαίου διεθνούς νομίσματος στη χώρα j

$$\sum_{i=1}^n P_{ij} D_{ij} = Y_j$$

n = αριθμός των καταναλωτικών αγαθών, $i = 1 \dots n$

m = αριθμός των χωρών προέλευσης, $j = 1 \dots m$

l = αριθμός των χωρών προορισμού, $k = 1 \dots l$

Με βάση το παραπάνω υπόδειγμα, η ζήτηση για κάθε καταναλωτικό αγαθό, συμπεριλαμβανομένων και των τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών, είναι μια συνάρτηση των τιμών και του διαθέσιμου εισοδήματος. Η αποταμίευση μπορεί να θεωρηθεί ως μια μελλοντική κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών, γι' αυτό και βρίσκει μια θέση μέσα στο υπόδειγμα.

Στο παραπάνω υπόδειγμα, εάν κάνουμε την υπόθεση ότι η διαδικασία ακολουθεί δύο στάδια ξεχωριστά για κάθε χώρα, μπορούμε να εκτιμήσουμε με μια εξίσωση την τουριστική ζήτηση της χώρας προέλευσης j για τη χώρα προορισμού k .

Στο πρώτο στάδιο, το μέγεθος της ζήτησης για εγχώρια και αλλοδαπά τουριστικά αγαθά και υπηρεσίες είναι καθορισμένο από τους καταναλωτές των χωρών προέλευσης.

Στο δεύτερο στάδιο, η χώρα προορισμού καθορίζει το μέγεθος της ζήτησης σύμφωνα με τις τιμές των τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών κάθε δυνατού τουριστικού προορισμού και του εισοδηματικού περιορισμού της χώρας για ταξίδια στο εξωτερικό.

Έτσι, έχουμε την τουριστική ζήτηση μιας χώρας προέλευσης:

$$D_{nj k} = f\left(p_{(n-1)k} \dots p_{(n-1)l}, \sum_{k=1}^l D_{nj k}\right)$$

$$k = 1 \dots l, \quad k \neq j$$

Η συνολική αλλοδαπή τουριστική ζήτηση όλων των χωρών προέλευσης j για μια χώρα προορισμού k μπορεί να εκφραστεί ως ακολούθως:

$$D_{nk} = f\left(p_{(n-1)k} \dots p_{(n-1)l}, \sum_{j=1}^m D_{nj}\right), \quad k = 1 \dots l$$

$$D_{nk} = \sum_{j=1}^m D_{nkj}$$

$$\sum_{k=1}^l D_{nk} = \sum_{j=1}^m D_{nj} = \sum_{j=1}^m \sum_{k=1}^l D_{nkj}$$

$$\sum_{k=1}^l D_{nkj} = D_{nj}$$

Οι επόμενες συναρτήσεις παρουσιάζουν τα μερίδια της αγοράς για διεθνή ταξίδια:

$$\frac{D_{nj k}}{D_{nj}} = S_{nj k} = f(p_{(n-1)k} \dots p_{(n-1)l}), \quad k \neq j$$

$$\frac{D_{nk}}{\sum_{j=1}^m D_{nj}} = S_{nk} = f(p_{(n-1)k} \dots p_{(n-1)l}), \quad k = 1 \dots l$$

Μια απλή εμπειρική εφαρμογή του παραπάνω αναπτυχθέντος συστήματος εξισώσεων, που στηρίζεται στην προσέγγιση της μικροοικονομικής νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας για την εκτίμηση της αλλοδαπής τουριστικής ζήτησης σε εννέα ευρωπαϊκές χώρες, έχει γίνει από το τμήμα τουρισμού του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Witt και Moutinho, 1989:116-117).

Η ερμηνεία του τουρισμού μέσα στο πλαίσιο της μικροοικονομικής θεωρίας της κατανάλωσης προχωρά περαιτέρω με τη συμβολή του Lancaster (1966). Σε αντίθεση με τα δόγματα της μικροοικονομικής νεοκλασικής θεωρίας, η **θεωρία του Lancaster** ταξινομεί τα αγαθά και τις υπηρεσίες όχι ως αντικείμενα άμεσης χρησιμότητας, αλλά σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Κατά τον Lancaster, η κατανάλωση θεωρείται ότι είναι μια δραστηριότητα. Οι εισροές αυτής της δραστηριότητας είναι αγαθά και υπηρεσίες μεμονωμένες ή σε συνδυασμό μεταξύ τους. Οι εκροές είναι μια δέσμη χαρακτηριστικών. Τη σχέση αυτή μεταξύ των εισροών-εκροών την ονομάζει **τεχνολογία κατανάλωσης** (consumption technology). Η ιεράρχηση των προτιμήσεων θεωρείται ότι είναι μια αξιολόγηση αυτών των χαρακτηριστικών. Τα αγαθά και οι υπηρεσίες από μόνα τους ιεραρχούνται μόνο έμμεσα και μέσα από τα χαρακτηριστικά τους. Το επιχείρημα είναι ότι η καταναλωτική απόφαση στηρίζεται στη μεγιστοποίηση μιας συνάρτησης χρησιμότητας σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά των αγαθών και υπηρεσιών, με μια δοσμένη «τεχνολογία κατανάλωσης» και με έναν γραμμικό εισοδηματικό περιορισμό.

Γενικά, η χρησιμότητα που μεγιστοποιεί το πρόβλημα μπορεί να μορφοποιηθεί ως ένα μη γραμμικό πρόβλημα με τον ακόλουθο τρόπο (Smeral, 1989:119):

Έστω (z) ότι είναι ένα άνυσμα, του οποίου τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα είναι οι ποσότητες των διαφόρων στοιχείων.

Έστω (x) ότι είναι ένα άνυσμα, τα στοιχεία του οποίου είναι οι ποσότητες των διαφόρων προϊόντων.

Έστω (p) ότι είναι ένα άνυσμα των ισοδύναμων τιμών.

Έστω y ότι είναι το επίπεδο του εισοδήματος ($U =$ χρησιμότητα).

Τότε ο καταναλωτής επιθυμεί να μεγιστοποιήσει:

$$U = U(z)$$

$$z = f(x)$$

$$p \cdot x \leq y$$

$$x, z \geq 0$$

Η συνάρτηση $f(x)$ περιγράφει την «παραγωγή» των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων από τα προϊόντα. Μια απλούστευση παρέχεται από την αντικατάστασή της από τη γραμμική προσέγγιση $B(x)$, όπου B είναι η μήτρα της οποίας οι γραμμές είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και οι στήλες είναι τα προϊόντα. Τότε, η μήτρα B είναι η τεχνολογία κατανάλωσης.

Η ειδική εφαρμογή της θεωρίας του Lancaster για τον τουρισμό στηρίζεται στην υπόθεση ότι, κάτω από ορισμένες συνθήκες, είναι δυνατό η τουριστική κατανάλωση να διαχωριστεί σε μια δέσμη δραστηριοτήτων και χαρακτηριστικών.

Μια συνέπεια της υπόθεσης αυτής είναι ότι οι μεταβολές στις τιμές των μη τουριστικών αγαθών ή υπηρεσιών δεν προκαλούν αντίδραση στην ταξιδιωτική συμπεριφορά. Η προσέγγιση του Lancaster είναι χρήσιμη για την εισαγωγή νέων αγαθών ή υπηρεσιών χωρίς την αναγκαιότητα μετασχηματισμού της συνάρτησης χρησιμότητας, όπως συμβαίνει στη μικροοικονομική νεοκλασική θεωρία.

Στις πρακτικές εφαρμογές, η θεωρία του Lancaster είναι αναγκαίο να συσχετιστεί με τις ιδέες του Young (1969). Ο Young έδειξε ότι, όταν ένα άτομο μεγιστοποιεί μια συνάρτηση χρησιμότητας σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των προϊόντων, η οποία υπόκειται σε περιορισμό εισοδήματος, τότε το αποτέλεσμα της συνάρτησης της ζήτησης είναι ότι περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των προϊόντων ως ερμηνευτικές μεταβλητές.

Τέλος, πολλά άλλα υποδείγματα, που χρησιμοποιούνται για να ερμηνεύσουν την τουριστική ζήτηση, έχουν αναπτυχθεί με βάση τις κεντρικές ιδέες της μικροοικονομικής νεοκλασικής θεωρίας. Ειδική μνεία γίνεται για τα **μοντέλα βαρύτητας** (gravity models)⁵ και **γένεσης ταξιδίων** (trip

5. Η έμπνευση για τη δημιουργία και την εφαρμογή των μοντέλων βαρύτητας στην οικονομική επιστήμη ξεκίνησε από τη νευτώνεια φυσική και πιο συγκεκριμένα από τον νόμο της παγκόσμιας βαρύτητας. Από μεθοδολογική πλευρά, η θεωρία της βαρύτητας στην οικονομική επιστήμη περιγράφει τον βαθμό της χωρικής αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο ή περισσότερων σημείων-χωρικών μονάδων, με τρόπο ανάλογο με αυτόν των φυσικών φαινομένων. Τα μοντέλα βαρύτητας εφαρμόστηκαν αρχικά από τον Tinbergen (1962), ο οποίος υποστήριξε ότι ο όγκος του εμπορίου μπορεί να εκτιμηθεί ως αυξανόμενη συνάρτηση των εθνικών εισοδημάτων των χωρών που εμπορεύονται (trading partners) και ως μειούμενη συνάρτηση της μεταξύ τους απόστασης. Παρόμοια μοντέλα εφαρμόστηκαν και για εισροές άλλων μορφών, όπως η μετανάστευση, οι ξένες άμεσες επενδύσεις και ο τουρισμός, με τη χρησιμοποιούμενη μεταβλητή να διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση του προβλήματος.

generation),⁶ που είναι μια ειδική ομάδα υποδειγμάτων με τα οποία γίνεται προσπάθεια να ερμηνευτεί η τουριστική ζήτηση. Η κύρια υπόθεση των υποδειγμάτων αυτών είναι ότι ο αριθμός των επισκεπτών σε έναν ορισμένο τουριστικό προορισμό είναι συνάρτηση του μεγέθους του πληθυσμού, της περιοχής προέλευσης, της περιοχής προορισμού και της απόστασης μεταξύ αυτών.

2.2.2 Ο τουρισμός και η μακροοικονομική θεωρία της κατανάλωσης

Στη **μακροοικονομική θεωρία της κατανάλωσης** αναφέρονται τέσσερις κύριες υποθέσεις για τη σχέση μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης. Αυτές είναι:

- α) Του «απόλυτου εισοδήματος» (the absolute income hypothesis).
- β) Του «σχετικού εισοδήματος» (the relative income hypothesis).
- γ) Του «μόνιμου εισοδήματος» (the permanent income hypothesis).
- δ) Του «κύκλου ζωής» (the life cycle hypothesis).

Η **πρώτη υπόθεση του «απόλυτου εισοδήματος»** διατυπώθηκε από τον Keynes, ο οποίος έριξε το βάρος στο απόλυτο μέγεθος του διαθέσιμου εισοδήματος για τη σχέση μεταξύ κατανάλωσης και εισοδήματος.⁷ Σύμφωνα με τον Keynes (1936:96), η συνάρτηση κατανάλωσης είναι η κλίμακα της προγραμματισμένης κατανάλωσης για διάφορα επίπεδα του διαθέσιμου εισοδήματος. Η κλίμακα αυτή είναι αποτέλεσμα ενός *θεμελιώδους ψυχολογικού νόμου*, σύμφωνα με τον οποίο η μεταβολή στην κατανάλωση είναι μικρότερη από τη μεταβολή στο διαθέσιμο εισόδημα. Η σχέση μεταξύ κατανάλωσης και διαθέσιμου εισοδήματος είναι αναλογική όταν η μέση ροπή προς κατανάλωση είναι ίδια για όλα τα επίπεδα του διαθέσιμου εισοδήματος, και μη αναλογική όταν δεν είναι ίδια. Πρόκειται για την πιο «καθαρή» οικονομική θεωρία, με την έννοια ότι κρατά με συνέπεια σταθερές τις μεταβλητές της ηλικίας, της μόρφωσης, της κοινωνικής θέσης, του τύπου κατοικίας

6. Υπάρχουν δύο τύποι μοντέλων γένεσης των μετακινήσεων: τα μοντέλα της παραγωγής των μετακινήσεων και τα μοντέλα προσέλκυσης (έλξης) των μετακινήσεων.

7. Η θεωρία του απόλυτου εισοδήματος στηρίχτηκε σε θέσεις του Keynes (1936) που διατυπώθηκαν αρχικά στο βιβλίο του «The General Theory of Employment, Interest and Money».

κίας κ.λπ., που υπεισέρχονται ανοικτά ή καλυμμένα στις άλλες θεωρίες. Ακριβώς, όμως, αυτή η καθαρότητα θεωρήθηκε υπεύθυνη για το ανεφάρμοστο της θεωρίας σε περιπτώσεις στις οποίες η αύξηση της κατανάλωσης εμφανιζόταν μεγαλύτερη από την αύξηση του τρέχοντος εισοδήματος σε σχετικά μακροχρόνιες περιόδους.

Όμως, εμπειρικές έρευνες που έγιναν από τον οικονομολόγο Kuznets (1946) για τη σχέση μεταξύ του εισοδήματος και της κατανάλωσης, σε διαστρωματικά δεδομένα της αμερικανικής οικονομίας, έδειξαν ότι η μέση ροπή για κατανάλωση για μακρές χρονικές περιόδους είναι σχεδόν σταθερή. Η εμπειρική αυτή επιβεβαίωση, που είναι διαμετρικά αντίθετη από τη θεωρητική θέση του Keynes, κλόνισε την πίστη στις κείνσιανές προτάσεις, κυρίως για την υπόθεση «του απόλυτου εισοδήματος», και έδωσε αφορμή στην οικονομική επιστήμη να προβεί σε εμπειρικό έλεγχο των προτάσεων του Keynes, με μια σειρά από εμπειρικές μελέτες, που τα αποτελέσματά τους δημιούργησαν άλλοτε στήριγμα και άλλοτε αμφιβολίες για τις προτάσεις του.⁸

Έτσι, η πρώτη αμφισβήτηση έγινε από τον James Duesenberry (1949), ο οποίος διατύπωσε την εναλλακτική **δεύτερη υπόθεση του «σχετικού εισοδήματος»**. Ο Duesenberry, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα από τη θεωρία της κοινωνικής ψυχολογίας, υποστήριξε ότι οι καταναλωτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις των νοικοκυριών επηρεάζονται κατά μεγάλο μέρος από το κοινωνικό περιβάλλον, λόγω του *αποτελέσματος επίδειξης* (demonstration effect). Κατά συνέπεια, το ποσοστό του εισοδήματος που ένα νοικοκυριό θα δαπανήσει για κατανάλωση θα εξαρτηθεί όχι από το απόλυτο ύψος του εισοδήματός του, αλλά από το σχετικό, δηλαδή από τη θέση του στην εισοδηματική κλίμακα. Επομένως, στο σύνολο των νοικοκυριών, θα περιμένουμε μια αναλογική σχέση μεταξύ συνολικής κατανάλωσης και συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος.

Επίσης, ο Duesenberry διατύπωσε την άποψη ότι τα νοικοκυριά θέλουν να διατηρούν ένα ορισμένο επίπεδο διαβίωσης. Έτσι, σκέφτηκε ότι είναι λογικό να παραστήσει μια συνάρτηση κατανάλωσης ενός νοικοκυριού με τη

8. Οι σοβαρότερες επικρίσεις της θεωρίας του απόλυτου εισοδήματος προήλθαν από ερευνητές της διαχρονικής εξέλιξης του εισοδήματος και της κατανάλωσης – βλέπε Kuznets (1946) και Goldsmith (1955).

$C = f(Y_c, Y_{pp})$, όπου το Y_c παριστάνει το τρέχον εισόδημα και το Y_{pp} το μέγιστο παρελθόν εισόδημα. Εάν το τρέχον εισόδημα υπερβαίνει πάντα το μέγιστο παρελθόν εισόδημα, η κατανάλωση εξαρτάται από το επίπεδο διαβίωσης, που καθορίστηκε από το μέγιστο προηγούμενο εισόδημα. Έτσι, σύμφωνα με τη θεωρία του Duesenberry, τα νοικοκυριά θα αλλάξουν την οριακή τους ροπή προς κατανάλωση, όταν το εισόδημα θα πέφτει, για να διατηρήσουν ένα δεδομένο επίπεδο διαβίωσης. Βραχυχρόνια, θα υπάρξει αναλογικότητα μεταξύ συνολικής κατανάλωσης και συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος, εάν το τρέχον εισόδημα πέσει κάτω από το μέγιστο προηγούμενο εισόδημα.

Τέλος, σύμφωνα με την ανάλυση του Duesenberry, όταν αυξάνεται το εισόδημα με έναν σταθερό ρυθμό διαχρονικά, η μέση ροπή για κατανάλωση μένει σταθερή. Όταν όμως μειώνεται το εισόδημα, η μέση ροπή για κατανάλωση αυξάνεται. Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίστηκε ως το *αποτέλεσμα του οδοντωτού τροχού* (ratchet effect).

Η δεύτερη αμφισβήτηση είναι του Milton Friedman (1957) με την **τρίτη υπόθεση του «μόνιμου εισοδήματος»**, όπου αναλύει την αναλογική ή μη αναλογική σχέση μεταξύ κατανάλωσης και διαθέσιμου εισοδήματος, θεωρώντας ότι η κατανάλωση δεν βασίζεται πάνω στο τρέχον επίπεδο του διαθέσιμου εισοδήματος.

Σύμφωνα με τον Friedman, το τρέχον (μετρούμενο) διαθέσιμο εισόδημα Y_m αποτελείται από το μόνιμο εισόδημα Y_p και το προσωρινό εισόδημα Y_t . Μόνιμο εισόδημα είναι αυτό που τα νοικοκυριά προσδοκούν να λάβουν κατά τη διάρκεια μιας σειράς ετών, ενώ το προσωρινό εισόδημα αποτελείται από κάθε μη αναμενόμενη πρόσθεση ή αφαίρεση από το μόνιμο εισόδημα, $Y_m = Y_p + Y_t$. Κατά τον Friedman, όπως το εισόδημα, έτσι και η κατανάλωση αποτελείται από δύο στοιχεία, ένα μόνιμο και ένα παροδικό.

$$\text{Δηλαδή } C = C_p + C_r$$

όπου:

C = Τρέχουσα κατανάλωση

C_p = Μόνιμη κατανάλωση

C_r = Παροδική κατανάλωση

Μόνιμη είναι η κατανάλωση που είναι αποτέλεσμα της συνηθισμένης καταναλωτικής συμπεριφοράς, ενώ παροδική είναι η κατανάλωση που γίνεται για έκτακτους λόγους. Ο Friedman έκανε τη διάκριση μεταξύ καταναλωτι-